

ABORDĂRI FILOZOFICE A CONCEPTELOR DE DREPTURI ALE OMULUI ȘI DE DEMOCRAȚIE ÎN PERIOADA ANTICĂ

*Av. Drd. Gheorghe Popa
Baroul Galați*

The human rights concept has its origins in the ancient Greek and Roman systems of ideas.

All these extentions were made starting with the cultural, political and economical relationships in the ancient Greeek, especially starting the year of 410 before Christ, when great psilosophers of the empire began to understand and to analyse the already existing relations between the secular fortress state, religion and individual.

Concluding, ancient Greek is representative for that period of time through its great personalities such as Hesiod with his Teogonia. Afterwards, the great man of law Solon (638-559 before Christ) exterminated slavery and was the first to debate upon the Athenian democracy.

Stoicii greci (Poseidon, Seneca, Marc Aureliu, Epictet) au fost primii care au elaborat noțiunea dreptului natural, conform căreia legile stabilite de om sunt replici imperfecte ale unui drept etern și imuabil aplicabil Cosmosului, iar legea laică nu are valoare decât dacă corespunde legii universale. Individul se considera ca ființă umană, egală cu ceilalți într-o fraternitate umană universală.

Astfel, concepția drepturilor omului își trage rădăcinile din sistemele de gândire stoice, naturaliste grecești și romane din antichitate. Aceasta s-a datorat extinderii relațiilor economice, politice, culturale ale Greciei Antice, în special în jurul anului 410 î.e.n., când marii gânditori ai imperiului au început să înțeleagă și analizeze relațiile dintre statul cetate laic, religie și individ.

Încă din anii 2000 î. Hr., perioada homerică a Greciei Antice, este caracterizată prin intrarea în uz a unor noțiuni precum “dike” (adevăr, echitate), “nomos” (lege) etc. Judecata divină era cea care asigura echitatea și dreptatea în societate și doar ceea ce era considerat echitabil era considerat și drept.

Grecia Antică, reprezentativă prin mari personalități precum Hesiod (700 î. Hr.) (cu opera ca “Teogonia”, “Munci și zile”) formulează primele idei privind “legalitatea naturală”. La rândul său Pericle (490-429 î.e.n.) afirma că “ Din punctul de vedere al legilor, toți fără a considera deosebirile private, se bucură de egalitate pentru accesul la demnitate; fiecare după modul cum se distinge, obține o preferință fondată pe merit, nu pe clasă”¹.

Marele legiuitor Solon (638-559 î. Hr.) a nimicit sclavia debitorilor și a pus bazele democrației ateniene. Din perspective subiectului supus studiului de către noi, este relevantă accentuarea egalității în drepturi a membrilor polisului, ceea ce presupunea o egalitate juridică: toți cetățenii se supun aceleiași legi și în egală măsură sunt protejați de aceeași lege².

Ulterior, eforturile deja materializate în opera legislativă a lui Solon, au fost continuate de părtașii lui Pitagora. Astfel, Pitagora a ajuns la concluzia pe care o propaga despre necesitatea reformării vieții oamenilor pentru a o aduce în concordanță cu regulile polisului deduse de filosofie, reguli ce vizau mai întâi de toate echitatea social în care trebuia să trăiască oamenii. Tot lui Pitagora și părtașilor lui li se atribuie formularea enunțului precum că “just înseamnă echitabil pentru fiecare”, enunț ce este important pentru afirmarea drepturilor omului. Pe de altă parte, la acea etapă interpretarea regulii pitagoreice a dus la aplicarea legii talionului, care nu se poate spune că respecta drepturile omului. Totuși ideea de just și echitabil în sine prezintă un preludiu al ideii de drepturi ale omului.

¹ Cloșcă Ionel. Ion Suceavă. Tratat de drepturile omului.-ed.Europa Nova, București, 1995, 496p., p. 17

² E. A Lukașeva, Op. Cit., p. 39;

În viziunea lui Heraclit, polisul arăta ca o ordine cosmică, iar cunoașterea legii și a echității este de fapt parte integrantă a cunoașterii lumii în general. La baza fenomenelor lumesti stă logos-ul divin – izvorul primar al echității și dreptului umane.

Polisul și legile sale, în viziunea lui Heraclit, sunt în aceeași măsură de origine divină și logică, întrucât orice este uman are tot origini divine. Astfel, toate celelalte învățături ale antichității și ale etapei următoare au sorginea în ideea lui Heraclit despre caracterul mixt al legii – divin și uman, întrucât dreptul natural era considerat cu începuturi logice exprimate în normele opozitive de drept.

Democrit (secc. V-IV î. Hr.) sublinia că raportul dintre natural (firesc) și artificial este ca cel dintre ceea ce există conform adevărului și ceea ce există doar conform opiniei generale (de comun acord). Acesta menționa că “ceea ce se consider just nu este just: injustul însă este ceea ce contravine ordinii naturale a lucrurilor”³.

Ideea important referitoare la egalitatea naturală și libertate a fost enunțată pentru prima dată de către sofisti, aceștia devenind astfel pionierii respectivei idei.

Ideea despre egalitatea naturală a tuturor a fost înaintată în primă fază de către sofistul Antifont. Dimpotrivă, inechitatea își are sorginea în legile umane, natura creând pe toți oamenii egali.

Socrate invoca necesitatea respectării de către toți în egală măsură a legilor juste ale polisului drept condiție inerentă libertății. Iar libertatea, în expunerea lui Socrate, este unul dintre idealurile pe care le poate atinge omul și statul. Pe de altă parte, chiar soarta proprie a lui Socrate (executarea) este o dovadă vie a felului în care se respectau drepturile omului în acea perioadă în Grecia Antică.

Platon (427-347 î.e.n.) a dezvoltat ideile raționaliste ale lui Socrate, excluzând proprietatea privată din statul ideal, dar și divizarea oamenilor în liberi și robi. Dânsul recunoaște egalitatea în drepturi a bărbaților și femeilor, deși nu admite femeile la conducerea statului ideal.

Pe parcursul acestei perioade Platon a avut o contribuție importantă în dezvoltarea concepției necesității unui ansamblu universal și etern de reguli referitoare la ființa umană, făcând distincție clară între idei, cultură sau tradiție. Lucrările lui au un pronunțat caracter de afirmare, descoperire a drepturilor și libertăților omului. Această concepție apare foarte limpede și în lucrarea lui Protagoras, în care promovează ideea despre adevărata credință a naturii universale, comune oamenilor cu diferențiere între physis (natură) și nomos (lege)⁴. “Voi toți care sunteți aici prezenți, - scria Platon, - vă consider pe toți ca fiind părinți, apropiați, cetățeni după natură, dacă nu chiar după lege (Physis nomos). După natură, semenul este părintele semenului, dar legea tirană a oamenilor opune naturii contrastul său”⁵.

Justul, în lucrările lui Platon, apare ca situația în care fiecare își are propriile îndeletniciri și propriile lucruri, asigurând astfel neamestecul în activitatea celorlalți și neatingerea de lucrurile sale din partea nici a unui membru al societății. Aceste variante ale justului se referă și la drept. Echitatea reprezintă “măsura corespunzătoare” a tuturor lucrurilor, cu toate acestea Platon deosebește două tipuri de egalitate: “egalitatea geometrică” (se referă la merite și bunăvoință) și “egalitatea aritmetică” (se referă la măsură, greutate și numere)⁶. Platon o consider cea mai justă pe cea geometric, întrucât în conformitate cu regulile acesteia cel mai mare primește mai mult iar celui mai mic I se cuvine, corespunzător – mai puțin, fiecare învrednicindu-se de ceea ce i se cuvine în virtutea naturii sale (Legile, 757b, c).

Respectivele idei au fost dezvoltate de Aristotel (384 – 322 î. Hr.). În lucrarea “Politica”, Aristotel afirma că “numai prin lege devine cineva sclav ori liber, prin natură oamenii nu se deosebesc cu nimic”⁷. Cu toate acestea, a fost nevoie de timp ca să se ajungă la recunoașterea faptului că demnitatea omului este în același timp și sursă și temelie. Aristotel afirma că: “Oamenii prin natură nu se deosebesc cu nimic, orânduirea, așadar, nu se întemeiază pe dreptate, ci pe violență”⁸. Ideile sale mergeau mai departe, susținând că “natura ar năzui să creeze deosebite corpurile celor liberi de ale sclavilor, primii fiind predestinați acțiunii politice, iar cei din urmă - muncii”.

³ Lukașeva, op. Cit., p. 41;

⁴Grotius H. Despre drepturile războiului și al păcii. – ed. științifică, București, 1968, vol.I. 109p. P. 25

⁵ Suceavă I. Omul și drepturile sale. București, 1991, 170p., p. 161;

⁶ Lukașeva, op. cit., p. 43;

⁷ Aristotel. Politica. – ed. Națională. București, 1924. 98p., p. 20;

⁸ Aristotel. Politica. – ed. Națională. București, 1924. 98p., p. 22;

Aristotel vorbește despre două tipuri de dreptate: cea **echitabilă** și cea **distributivă**. Justiția distributivă este cea care se aplică la distribuirea a tot ceea ce poate fi împărțit între membrii societății. Justiția echitabilă se aplică relațiilor de schimb și are scopul de a face egale lucrurile care se supun schimbului. Ultima se aplică raporturilor juridico-civile (repararea prejudiciului etc.)

Drept principiu al justiției distributive servește împărțirea favorurilor după meritele fiecăruia, adică proporțional investiției sau aportului făcute de către subiect. În limbaj platonian justiția echitabilă corespunde celei aritmetice, iar cea distributivă – celei geometrice.

Dreptul, în viziunea lui Aristotel, reprezenta dreptatea politică. Astfel, oamenii pentru care este făcută legea, au drepturi, cei care nu cad sub incidența legii, nu au aceleași drepturi. Această a doua categorie are și ea dreptul la dreptate, care e denumită astfel doar prin analogie cu ceea ce se dispun ceilalți.

Dreptul politic este divizat de către Aristotel în drept natural și drept creat prin voința omului (drept pozitiv).

În ceea ce privește statul, organizarea acestuia este una bună dacă aduce folos tuturor, pe când dacă se acordă prioritate intereselor personale, atunci aceste forme de organizare nu sunt utile și sunt criticate de Aristotel. Astfel, dreptul în general și drepturile individului în particular sunt idei ce pot fi realizate exclusive în contextual existenței statului. În cadrul relațiilor de subordonare (stăpân - sclav), aceste fenomene sunt irealizabile, iar dreptul în atare condiții nu e decât o metaforă. Drepturile naturale ale omului îi sunt specific doar celor ce erau catalogați drept ființe politice – elenii (cetățenii polisurilor), ceilalți – barbarii, erau considerați pe aceeași poziție cu sclavii, deci cu o situație juridică identică.

E de menționat ideea despre dreptul de proprietate privată și dreptul de a avea o familie, nominalizate de Aristotel drept importante drepturi naturale ale ființei politice – omul.

Primul germene al ideii de drept natural ce a avut un rol important în istoria societății îi aparține lui Aristotel care în opera sa “Politica” afirmă că “numai prin lege devine cineva sclav ori liber”⁹.

Opera lui Aristotel este de o întindere și de o valoare excepțională, reprezentând o adevărată enciclopedie a cunoașterii umane din sec. al IV-lea. Aristotel este nu numai un strălucit filosof, ci și un mare om de știință, care s-a manifestat în numeroase domenii ale științelor fundamentale, inclusiv în drept. În domeniul politicii și al dreptului el și-a întemeiat ideile și pe monografierea a 158 de constituții ale statelor grecești și barbare, mai vechi sau contemporane cu el. Una din concluziile acestor cercetări conține remarcă celebră: “Se vede bine că statul este o instituție naturală și că omul este prin natura sa o ființă socială”¹⁰.

Filosofia juridică a lui Aristotel este construită în prelungirea ideii de cauză finală: în perspectivă tehnologică fiecare lucru existent caută să-și realizeze complet natura, adică prezintă o predispoziție spre propria perfecționare. Această idee este ilustrată prin exemplu de ghindă, care conține în ea năzuința de a deveni stejar.

Tot astfel dreptul este tratat în termenii scopului, ai unei predispoziții către perfecțiune a omului și a societății pe care – ca scop - o conțin în ele. Concepția filosofico-juridică a lui Aristotel este reconstituită din ideile consacrate în lucrările sale, care s-au păstrat, în primul rând din „Protagoras”, „Parmenide”, “Etica Nicomahică”, din “Politica” și din “Retorica” și monumentalele sale opere „Legile” și „Statul”. Ideea centrală a acestei concepții este înțelegerea justiției ca legalitate și mai cu seamă ca egalitate.

Aristotel face delimitare între două tipuri de egalitate în drepturi:

a. egalitatea numerică

b. egalitatea proporțională

Egalitatea numerică sau aritmetică apare atunci când fiecare om se tratează ca entitate, ca unitate în sensul că fiecare om este un alt om. Egalitatea numerică apare în enunțuri cum sunt: “cetățenii sunt egali în fața legii” sau “oamenii sunt egali în fața morții”. Egalitatea proporțională sau geometrică apare atunci când fiecare individ se consideră în raport cu capacitățile, aptitudinile, talentul său, cu rezultatele sau creațiile sale, adică în raport cu meritul său. Sunt egali oamenii cu merite egale.

⁹ Aristotel. Politica. – ed. Națională. București, 1924. 98p., P. 5-10

¹⁰ Aristotel. Politica. – ed. Națională. București, 1924. 98p., P. 19

Pe această distincție între două tipuri de egalitate Aristotel își întemeiază și argumentează diferența esențială între două tipuri de justiție:

- a. corectivă
- b. distributivă

Ambele asigură dreptatea și egalitatea în drepturi, dar prima este atașată ideii de egalitate numerică, pe când cea de-a doua - celei de egalitate proporțională. Justiția distributivă, în viziunea lui Aristotel, presupune să dea fiecăruia ce i se cuvine. Ea operează în atribuirea onorurilor, funcțiilor, bogățiilor. Fiecare va primi din acestea partea care i se cuvine, conform contribuției și meritelor pe care le are persoana ca cetățean, adică o parte adecvată cu valoarea sa în comunitate. Înfăptuirea acestei atribuirii diferențiate este o aplicare a principiului justiției care ar fi încălcat, dacă s-ar aplica tratament egal unor persoane cu merite diferite, tratându-se egal oamenii inegali¹¹.

După cum arată Aristotel în cartea a V-a din Etica Nichomachică, a doua specie de justiție este justiția corectivă, în înțelesul că ea intervine pentru a corecta inegalități, injustiții apărute între oameni.

Justiția îi apare lui Aristotel ca inegalitate, ca dezechilibru, ca lăcomie. Omul nedrept nu iubește egalitatea: el vrea mai mult din bine și mai puțin din rău decât altul. În acest sens justiția corectivă este menită să îndrepte dezechilibrele: dacă un contract a fost rupt, un prejudiciu sau vătămarea au fost făcute cuiva, justiția corectivă trebuie să prescrie o compensație, pentru a elimina o injustiție. Egalitatea absolută numerică apare prin faptul că înainte de a constata că unul face și altul suferă vătămarea, oamenii sunt considerați ca absolut egali¹².

Justiția corectivă veghează deci ca părțile care intră într-o relație să se găsească în condiții de paritate reciprocă, astfel încât nici una să nu fi dat nici mai mult, nici mai puțin decât a primit. Aceste idei presupun o măsurare obiectivă, impersonală și reprezintă căutarea unei măsuri medii între două extreme injuste, redate prin balanța ca simbol al ei, cunoscută și azi ca simbolul justiției. Aristotel face deosebire de asemenea între legea comună și legea particulară, observând că prima este de obicei nescrisă și constă în “legea care nu e nici de azi, nici de ieri, care e eternă și a cărei origine n-o cunoaște nimeni”, iar cealaltă este legea particulară, care “pentru fiecare popor a fost definită relativ la el” – azi noi utilizând noțiunea de normă cutumiară (nescrisă) și normă scrisă¹³.

Între contribuțiile originale aduse de Aristotel trebuie considerată și elaborarea ideii de echitate, ca un concept fundamental al filosofiei drepturilor. Echitatea este considerată drept o superjustiție pentru că ea încoronează justiția cu blândețea, omenia și mila. În acest sens, în “Retorica” Aristotel arată că “este echitabil a ierta slăbiciunile umane și a privi nu la actele inele, ci la scopurile morale, nu la parte, ci la întreg, nu la ceea ce omul este acum, ci la ceea ce a fost în general”. Este echitabil a reaminti binele mai curând decât purtarea urâtă și faloasele făcute mai curând decât acelea primite, înclinația de a suporta ofensa cu răbdarea, de a prefera să apeleze la judecata rațională mai curând decât la violență, precizări care valorează ca adevărate definiții ale mai multor valori asociate justiției¹⁴ [63, p.37].

Rolul forței este de asemenea recunoscut de el, dar ca factor secundar, adițional, căci forța nu face oamenii mai buni. Aristotel a împărtășit ideea socratico-platonică despre justiție ca virtute, despre puterea ei educativă excepțională. Legiutorul cu ajutorul dreptului face cetățeanul mai bun, îl sprijină în năzuința lui spre perfecțiune¹⁵.

Scopul statului, conform concepțiilor filosofice ale lui Epicur (341 – 270 î. Chr.), este de a garanta prin contract libertatea individual și securitatea personală a cetățenilor săi. În virtutea libertății sale, omul alege modul său de viață, fapt pentru care este și responsabil. Libertatea se dobândește doar atunci când realizăm ce depinde exclusiv de noi și nicidecum de un oarecare stăpân¹⁶. “Necesitatea este o calamitate, dar nu există nici o necesitate de a trăi cu necesități”¹⁷. Satisfacția proprie prin învingerea pasiunilor și dorințelor este o caracteristică principală a omului liber. Or, mulțumirea cu cele avute este o expresie a libertății.

¹¹ Aristotel. Politica. – ed. Națională. București, 1924. 98p., P. 29

¹² Ciubuc Liliana, op. Cit., p. 40;

¹³ Jeorgescu Șt. Filosofia dreptului. O istorie a ideilor. Partea I. – ed. ALL. București, 1998. 144p., P. 39

¹⁴ Jeorgescu Șt. Filosofia dreptului. O istorie a ideilor. Partea I. – ed. ALL. București, 1998. 144p., P. 37

¹⁵ Ciubuc Liliana, op. Cit., p. 40;;

¹⁶ Materialisti Drevnei Greții, p. 212;

¹⁷ Ibidem;

Scopul de bază al statului, după Epicur, este de a crea condiții pentru siguranța cetățenilor. În acest sens, meditănd despre stat și drept, Epicur menționa că statul poartă amprenta contractuală întrucât reprezintă un acord de voințe ale cetățenilor referitoare la utilitate reciprocă și securitatea proprie.

Echitatea se aplică celor care participă la încheierea și executarea contractului. Aplicarea acesteia dobândește diverse particularități în funcție de statul în care se aplică. Cu toate particularitățile însă rămâne același principiul echității, acesta în sine nesuferind nici o modificare.

Legile, corespunzătoare echității, reprezintă niște instrumente de protecție a înțelepților de gloată. Epicur menționează referitor la aceasta: “legea este creat pentru înțelepți nu pentru ca ei să nu facă rău, ci dimpotrivă, pentru ca asupra lor să nu fie îndreptate fapte rele¹⁸.”

Cu toate ideile progresiste pentru acea perioadă, în cadrul unei societăți în care majoritatea indivizilor, sclavii, erau fără capacitate juridică, ideile de promovare egală a condiției umane nu și-au găsit reflectare și materializare în plan economic, politic, social sau cultural.

Este absolut necesar să menționăm, totuși, că concluzia care se desprinde din ideile umaniste ale gânditorilor din antichitate este aceea că ele se refereau, cu precădere, la egalitatea și libertatea oamenilor liberi, nu și a sclavilor.

În Roma Antică, filosofii respectivelor vremuri nu puteau face abstracție de subiecte atât de importante precum dreptul și statul, individul și libertatea sa precum și drepturile sale.

Amintim aici lucrările lui Cicero (106-43 î.e.n.) “Despre Republică”, “Despre regi”, “Despre obligații”; pe cele ale lui Titus Lucrețiu (99-55 î.e.n.) “Despre natura lucrurilor”, precum și cele ale lui Seneca, toate marcate puternic de ideea drepturilor omului. Analizând dezvoltarea istorică a societății umane în Evul Mediu, vom menționa că filosofii creștini au încercat să dezvolte ideile despre condiția egală a oamenilor, pornind de la Decalog cu cele zece porunci, enunțând în acest mod anumite drepturi individuale fundamentale, caracteristice pentru orice ființă umană¹⁹.

Drepturile omului în viziunea lui Marcus Tullius Cicero Marcus Tullius Cicero – om politic și strălucit orator roman, în pledoariile sale preia și dezvoltă ideea de drept natural, al cărui conținut universal și fix îl putem cunoaște în baza identității dintre rațiune și natura umană.

Natura omului, în opinia lui Cicero, este rațională, omul trebuie să acționeze conform rațiunii sale, care nu este decât o parcelă a rațiunii cosmice ce conduce Universul. Omul participă la rațiunea naturii pentru că el însuși posedă rațiune și de aceea poate înțelege legea naturii. Este remarcabil că, plecând de la “jus naturale”, înțeles ca universal, Cicero ajunge la ideea de “jus gentium” – dreptul gențium, afirmând că normele acestuia pot fi considerate jus humanum, numai dacă pot fi arătate ca având o fundamentare filosofică. Pe lângă exprimarea dreptului natural în normele lui jus gentium, care este comun pentru toate popoarele, statul trebuie să instituie normele lui jus civile, care, de asemenea, dacă intră în conflict cu “jus naturale” nu reprezintă norme de drept, ci simple reguli arbitrare. Deși Cicero dă informații numeroase asupra dreptului natural, el nu formulează o definiție a acestuia²⁰.

La juriștii romani, la Ulpian, de exemplu, dreptul natural era definit prin următoarea triplă exigență; a trăi decent, a nu vătăma pe nimeni, a da fiecăruia ce este al său.

În acest context, potrivit teoriei lui Toma d’Aquino (1225- 1247), individul este în centrul unei ordini sociale și juridice juste, însă legea divină are preeminență absolută asupra dreptului laic, așa cum este ea definită de rege. Biserica creștină a stabilit chiar o ierarhie a diverselor surse de drept în materie, acordând prioritate dreptului divin, pe poziții secunde situând dreptul natural și abia pe locul al treilea - dreptul pozitiv ca drept derivat de la primarul (divin) și secundarul (natural), nefiind altceva decât norme uzuale ale relațiilor în societate²¹.

---

¹⁸ Lukașeva, op. Cit., p. 48

¹⁹ Ciubuc L. op. Cit.;

²⁰ Jeorgescu Șt. Filosofia dreptului. O istorie a ideilor. Partea I. – ed.ALL. București, 1998. 144p.P. 50

²¹ Cloșcă Ionel. Ion Suceavă. Tratat de drepturile omului. -ed.Europa Nova, București, 1995, 496p., p. 18;